

LESZEK ZYGNER

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych
im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
<https://orcid.org/0000-0001-9892-7426>
leszek.zygner@pansim.edu.pl

Kazimierz Pacuski, *Płońsk i region płoński w średniowieczu*, Płońsk [2024], ss. 405 oraz 11 ilustracji

Kazimierz Pacuski, *Płońsk i region płoński w średniowieczu*, Płońsk [2024], pp. 405 and 11 illustrations

Jedną z ważniejszych publikacji dotyczących historii Mazowsza ostatniego roku jest monografia *Płońsk i region płoński w średniowieczu*, autorstwa Kazimierza Pacuskiego, wybitnego znawcy dziejów Mazowsza okresu średniowiecza, długoletniego pracownika Instytutu Historii PAN w Warszawie. Stanowi ona długo oczekiwane uzupełnienie wydanych wcześniej prac i studiów, a zwłaszcza przestarzałej już w wielu fragmentach pracy *Dzieje miasta Płońska*, przygotowanej pod redakcją Aleksandra Kociszewskiego (Ciechanów 1983)¹. Dodajmy, że autor omawianej tu książki, Kazimierz Pacuski, uczeń profesora Aleksandra Gieysztora i profesora Adama Wolffa, ma na swoim koncie blisko 200 publikacji naukowych, w tym monografię *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku* (Warszawa 2009), a także wiele rozdziałów opublikowanych w pracach zbiorowych oraz haseł w *Polskim Słowniku Biograficznym* oraz w *Słowniku historyczno-geograficznym ziemi warszawskiej w średniowieczu*, przygotowanym razem z Adamem Wollfem, wydany w 2003 r.

Najnowsza praca doktora Pacuskiego składa się z czterech rozdziałów, aneksu źródłowego, bibliografii, indeksu osobowego i geograficznego oraz 11 ilustracji zamieszczonych na końcu książki. W rozdziale pierwszym – najkrótszym – autor omówił początki osadnictwa Mazowsza północnego i regionu płońskiego do połowy XII w. Znalazły się tu między innymi ustalenia na temat sieci drożnej Mazowsza, komór celnych, osad służebnych w regionie płońskim, cmentarzysk z obstawą kamienną z XI i XII w., odkrycia wczesnośredniowiecznych skarbów srebrnych oraz osad wymienionych w tzw. fałszyfikacie mogileńskim oraz w innych źródłach pisanych. Niestety, zabrakło tu odniesień do najnowszych ustaleń zmarłej niedawno profesor Elżbiety Kowalczyk-Heyman w kwestii identyfikacji osad wy-

¹ Zob. B. Gerlach, *Płońsk i okolice we wczesnym średniowieczu*, [w:] A. Kociszewski (red.), *Dzieje miasta Płońska*, Ciechanów 1983, s. 15–23; M.J. Karp, *Szkice z średniowiecznych dziejów Płońska*, [w:] tamże, s. 24–39.

mienionych w falsyfikacie mogileńskim. Również nie uwzględniono ostatnich wykopalisk archeologicznych oraz ustaleń Marka Gerlacha w odniesieniu do wczesnośredniowiecznego grodu w Płońsku oraz prowadzonych pod jego kierunkiem prac w centrum miasta, związanych z późniejszym okresem. Ostatnie odkrycia archeologiczne przyniosły bowiem w odniesieniu do historii Płońska i okolic znacznie więcej ważnych ustaleń, niż można znaleźć w omawianej książce, co może budzić niedosyt wielu czytelników (zwłaszcza z Płońskiem związanych).

Drugi rozdział pracy (najobszerniejszy) autor poświęcił dziejom regionu płońskiego na tle dziejów Mazowsza do początku XVI w. Znaczną jego część stanowi omówienie średniowiecznych dziejów Mazowsza oraz działalności poszczególnych książąt i książnych mazowieckich. Dzieje regionu płońskiego, traktowanego dość szeroko, autor połączył z omówieniem dziejów innych ziem (ciechanowskiej, zawkrzeńskiej, wyszogrodzkiej), co stanowić może zarówno godny podkreślenie walor tej pracy (szerokie tło), jak i zarzut, ponieważ dzieje ziemi płońskiej, czyli główny temat pracy, nikną momentami w gąszczu informacji na temat innych części Mazowsza. Jest to jednak – moim zdaniem – ciekawa perspektywa porównawcza, dająca czytelnikowi możliwość poznania wielu kwestii stanowiących przedmiot dyskusji wśród badaczy średniowiecznych dziejów Mazowsza. W rozdziale tym autor wykazał się znajomością wielu źródeł, co dobrze widać w przypisach do tego i innych rozdziałów, a także zabrał głos w wielu kwestiach budzących wśród historyków dyskusje i spory. Dominują jednak odniesienia do licznych prac autorstwa Kazimierza Pacuskiego, mniej do prac innych autorów, co powoduje wrażenie – na co zwrócił uwagę profesor Sławomir Gawlas w czasie prezentacji omawianej tu książki w Instytucie Historii PAN – że w polskiej historiografii od wielu lat nie pojawiły się żadne nowe prace i studia w odniesieniu do problemów badawczych poruszanych przez autora. To jest pewien mankament tego i następnego rozdziału pracy Kazimierza Pacuskiego, choć trzeba przyznać – o tym też mówił profesor Gawlas – że w wielu kwestiach dotyczących tego okresu rzeczywiście głos autora omawianej tu pracy był znaczący, ale jednak nie jedyny. Przy omawianiu niektórych zagadnień, na przykład działalności sądowej w ziemi zawkrzeńskiej w XV w., warto było sięgnąć również po źródła zachowane w dawnym archiwum krzyżackim (obecnie w Berlin-Dahlem), o których autor nie wspomniał.

Dla mnie – jako historyka Kościoła – szczególne znaczenie ma rozdział trzeci książki Kazimierza Pacuskiego poświęcony parafiom regionu płońskiego, a także kościołom, kaplicom i ośrodkom dóbr kościelnych, również spoza obszaru ziemi płońskiej czy późniejszego dekanatu płońskiego. Tak szerokie ujęcie geograficzne to zapewne dla każdego mediewisty wartość dodana tego rozdziału. Jednak przede wszystkim chciałem podkreślić wykorzystanie przez autora wielu źródeł archiwalnych, co pozwoliło mu na syntetyczne omówienie dziejów poszczególnych parafii, znacznie wykraczające poza ramy tego, co można znaleźć w poszczególnych hasłach *Słownika historyczno-geograficznego województwa plockiego*, *Słownika historyczno-geograficznego ziemi wyszogrodzkiej* czy ciągle jeszcze niewydanego słownika ziemi ciechanowskiej (tu pomocne ciągle są wypisy z tzw. Kartoteki Wolffa). Powołując się na ustalenia ks. Tadeusza Żebrowskiego, a zwłaszcza na odpisane przez niego dokumenty erekcyjne parafii średniowiecznych

z późniejszych akt czynności biskupich, akt konsystorskich oraz wizytacji biskupich, Kazimierz Pacuski przedstawił sporo nieznanych dotąd wzmianek na temat powstania niektórych parafii. Tylko w jednym przypadku dotychczasowe jego ustalenia, a mianowicie w odniesieniu do parafii w Nowym Mieście nad Soną, gdzie autor odwołał się do akt wizytacyjnych z 1609 r., w którym zapisano jedynie datę roczną dokumentu potwierdzającego książęce nadanie dziesięcin kościołowi w Nowym Mieście (1388), chciałem dodać, że odpis tego dokumentu zachował się w aktach biskupich przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Płocku (sygn. Acta Episcopalia 28, k. 537v–538), i stąd wiemy, że dokument biskupa Ścibora dla kościoła w Nowym Mieście nad Soną został wydany w Pułtusku 2 kwietnia 1388 r.

Rozdział czwarty autor poświęcił omówieniu lokacji Płońska na prawie chełmińskim, a także wojskim płońskim oraz rządcom miejscowej domeny książęcej i starostom płońskim. Ten fragment pracy Kazimierz Pacuski rozpoczyna znowu od omówienia kwestii ogólnych, między innymi dotyczących lokacji Płocka oraz rozwoju lokacji miast i wsi na prawie chełmińskim, w tym lokacji Wyszogrodu, Rębową, Bodzanową, Czerwińska, Bielska, Szreńska, Sochocina, Nowego Miasta nad Soną czy Nasielska. W odniesieniu do lokacji miejskiej Płońska zwraca uwagę na dokument prepozyta płockiego Arnolda z 1393 r., w którym jest mowa o mieszczeniu płońskim Więclawie (Wacławie), a także na dokument nadania miastu Płońskowi prawa chełmińskiego, wydany przez księcia Siemowita IV, a datowany przez autora na lata 1381–1400 (treść tego dokumentu, wpisanego do Metryki Koronnej, autor zamieścił w aneksie źródłowym). Biorąc jednak pod uwagę występującą w nim tytulaturę ruską księcia Siemowita, można datę *post quem* jego wydania przesunąć do 1383 r., o czym wspominał w czasie dyskusji nad książką Kazimierza Pacuskiego w Instytucie Historii PAN w Warszawie profesor Janusz Grabowski. Szczegółne znaczenie ma sporządzony przez doktora Pacuskiego wykaz rządców i starostów płońskich, którzy w imieniu władcy sprawowali zarząd nad miejscowymi dobrami książęcymi w XV i na początku XVI w. Byli to kolejno: NN (1401), Mroczko (1405), Wojciech (1405), Bogusław Gut (1406), Stanisław w Kondrajca (1434), Mikołaj z Podkrajewa (1447), Andrzej z Borzewa (1452), Mikołaj z Szeromina (1473, 1475), Stanisław z Zalszyna (1482), Jakub Łyczkowski z Naborowa (1484–1485), Jan z Zalszyna (1485), Bernard Borkowski z Borzewa (1488–1495), Andrzej Radziejowski (1496–1502), Ninogniew Kryski (1502–1511). Zestawienie to powstało w oparciu – jak sam autor pisze (s. 356) – o szeroką i długoletnią kwerendę źródłową i jest ważnym walorem omawianej tu pracy, ale oczywiście nie jedynym. W omawianym rozdziale powinny też znaleźć się chociaż drobne uwagi na temat wspomnianych już przeze mnie wykopalisk archeologicznych w centrum Płońska, niedawno prowadzonych przez Marka Gerlacha, które rzucają nieco nowego światła na sam proces lokacyjny i rozwój Płońska po nadaniu mu prawa miejskiego chełmińskiego. Pewien niedosyt budzi też wybrana bibliografia zamieszczona na końcu pracy, która zawiera niecałe 50 pozycji, z tego 13 autorstwa Kazimierza Pacuskiego. Mankamentem jest również brak mapy, co dla czytelników niezorientowanych w problematyce mazowieckiej może być sporym utrudnieniem w lekturze poszczególnych fragmentów książki, pełnych różnych odniesień geograficznych i nazw topograficznych.

W podsumowaniu trzeba podkreślić, że książka Kazimierza Pacuskiego wnosi ważny wkład w badania nad dziejami Płońsk i jego najbliższej okolicy w wiekach średnich. Zapewne doczeka się ona recepcji w wielu pracach historyków badających średniowieczne dzieje Mazowsza. Może być również w wielu kwestiach dobrym wzorem dla podobnych prac dotyczących innych miast mazowieckich, które w przyszłości będą przygotowywać kolejni historycy.